

Հասմիկ ԱՓԻՆՅԱՆ

ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՐԳԻ ՏԱՂԱՉԱՓԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՅԵՐԸ ԻԳԻԹԻ ԵՐԳԵՐՈՒՄ

Աշուղական երգարվեստի կարևոր առանձնահատկություններից մեկը ինքնատիպ տաղաչափությունն է, որը ժամանակի ընթացքում զարգանալով և կատարելագործվելով՝ մեզ է հասել երգային գանձերի բազմատեսակ դրսևորումներով: Գ. Լևոնյանը իր աշխատություններում հատուկ նշել է հայ աշուղական տաղաչափական արվեստի զարգացման բարձր աստիճանը ու ընդգծել դրա ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:¹ Մակայն տևական ընթացքում մշակված երգային տեսակների, բանաստեղծական ձևերի, կանոնների ու տեխնիկական հնարքների տիրապետումը, որը աշուղի արվեստում կատարելության չափանիշ էր համարվում, ժամանակի ընթացքում կորցնում է իր կարևորությունը՝ զգալի չափով տեղի տալով հորինման սկզբունքների առավել ազատ կիրառությանը, ինչի հետևանքով էլ XX դարի աշուղական արվեստում նկատելի են դառնում նոր ժամանակներին բնորոշ բանաստեղծական ձևերի օգտագործումը ու դրա հետ մեկտեղ ժողովրդական երգերին ավելի մոտ, սեփական եղանակների ինքնուրույն հորինումը:² Ցավոք, եթե Սայաթ-Նովայի, Ջիվանու, Շիրինի ստեղծագործական սկզբունքներին ինչ-որ չափով անդրադարձներ եղել են,³ ապա նոր ժամանակների երգիչ-բանաստեղծների տաղաչափական արվեստի ուսումնասիրման հարցերն առայսօր մնում են բաց, ավելին, չի արվել նաև համեմատական քննություն, ինչն էլ հնարավորություն կընձեռի պարզել դրանց ընդհանրությունները, ինչպես նաև տարբերությունները: Այս տեսակետից որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում աշուղ Իզիթի երգերը:

Նոր ժամանակների՝ խորհրդային տարիների երգիչ-բանաստեղծ Իզիթի երգերն աչքի են ընկնում հորինվածքի անկաշկանդ ազատությամբ, կառուցվածքի հստակությամբ, ու միաժամանակ մեղեդային շարադրանքի արտակարգ պարզությամբ: Զգացմունքների արտահայտման ջերմ քնարականությունը և հուզազգացողական նրբերանգների հարուստ արտահայտչականությունը այդ երգերի բնորոշ կողմերից են: Նկատենք, որ Իզիթի նույնիսկ ավանդական տաղաչափությամբ հորինված տեքստերի մեղեդիները շատ դեպքերում գրեթե առնչություն չունեն աշուղական կանոնիկ եղանակների հետ, և նրա երգերի առանձին օրինակներ ավելի հարազատ են քաղաքային ժողովրդական երգաստեղծության մտածողությանը, իսկ ելևէջի ժառանգման ուղին տանում է դեպի Շերամի արվեստը:⁴

Իզիթի երգերի տաղաչափությունը կատարվել է վանկաչափական մոդելավորման մեթոդով:⁵ Նյութը՝ 35 մնուշ, վերցված է «Շիրակն իմ մուսան» ժողովածուից:⁶ Նրա հորինվածքներում գործածված են տաղաչափական տարբեր կառուցվածքներ՝ տողի բաժանման տարատեսակներով: 8, 11, 16 վանկանի տողերով հորինված երգերը, որոնք հայ աշուղներն ավելի հաճախ են գործածել, Իզիթի երգերում նույնպես մեծ թիվ են

¹ Գ. Լևոնյան, *Աշուղների մասին, Երկեր, Եր., 1963, էջ 149:*

² *Շիրակի հայ աշուղներ, Կազմեց և խմբագրեց Կ. Դուրգարյանը, Եր., 1986, էջ 17:*

³ Կ. Գուրգաբյան, *Սայաթ-Նովայի հայերեն խաղերի տաղաչափությունը, Պատմա-բանասիրական հանդես, Եր., 1963, էջ 67: Ն. Թահմիզյան, Սայաթ-Նովան և հայ գուսանաաշուղական երգ-երաժշտությունը, Drazark Press, Pasadena, 1995: Կ. Խուրաբաշյան, Աշուղ Ջիվանու տաղաչափական արվեստը, «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը» հանրապետական IV գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ, Գյումրի, 2000, էջ 54-56: Ա. Քոչարյան, Հայ գուսանական երգեր, Եր., 1976:*

⁴ Հ. Ափիսյան, *Աշուղ Իզիթի երգերը, ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 6, Գյումրի, 2003, էջ 99-104:*

⁵ Կ. Խուրաբաշյան, *Հայ ավանդական երգի տաղաչափական համակարգի հարցերի շուրջ, «Հայ ժողովրդական մշակույթ», հանրապետական IX գիտական նստաշրջան, Ձեկուցումների հիմնադրույթներ, Եր., 1997, էջ 23-24:*

⁶ Գուսան Իզիթ, *Շիրակն իմ մուսան, Երգերի ժողովածու, ճայնագրությունը Ա. Շիշյանի, Եր., 1968:*

կազմում, իսկ այլևայլ չափերով՝ 15 վանկանի (5+5+5), 10 (5+5), 13 (4+4+4+1), կամ էլ խառը չափերով՝ 15 (Iտող-5, IIտող-5, IIIտող-10, IVտող-5, V տող-5, VI տող-10) վանկերով հորինված տողերը համեմատաբար սակավ են հանդիպում: Իզիթի համար հատկապես բնութագրական համարներով 8 և 11 վանկանի տողերից կազմված տներով երգերը, փորձենք անդրադառնալ դրանց տաղաչափական որոշ մանրամասնություններին: Ստորև ներկայացնում ենք 8 վանկանի տողերով հորինված երգերի բանաստեղծական կառույցների աղյուսակը՝ տողի ներքին վանկային տրոհման պատկերով.

N	Էջ	Երգի վերնագիրը	չափը	տունն՝ն ըստ տողերի	վանկերի տրոհումը
1	2	3	4	5	6
1	9	Իմ Երևան	3/8	4տող,տողը՝ 8 վանկ	4 + 4
2	10	Սովետական Հայաստան	4/4	4տող,տողը՝ 8 վանկ	4 + 4
3	29	Հայաստանի աղջիկները	5/4	4տող,տողը՝ 8 վանկ	4 + 4
4	42	Յարար ո՞ւր ես	4/4	4տող,տողը՝ 8 վանկ	4 + 4
5	50	Ով, գեղուհի	6/8	4տող,տողը՝ 8 վանկ	4 + 4
6	68	Նորասպաս հարսն ու փեսեն	6/4	4տող,տողը՝ 8 վանկ	4 + 4
7	25	Հայրիկ	4/4	4տող,+ կրկնակ՝ 2 տող,	8 վանկ (4 + 4) 8 վանկ (4 + 4)
8	38	Մայրիկ	6/8	4 տող + կրկնակ՝ 2 տող	8 վանկ (4 + 4) 8 վանկ (4 + 4)
9	52	Գու իմ արև	6/8	3 տող + կրկնակ՝ 2 տող	8 վանկ (4 + 4) 8 վանկ (4 + 4)
10	61	Հագար ու մեկ նագով	4/4	3տող + կրկնակ՝ 2 տող + կրկներգ՝ 4 տող	8 վանկ (4 + 4) 8 վանկ (4 + 4) 6 վանկ (3 + 3)
11	43	Նռան գինի	6/8	4 տող+ կրկներգ՝ 6 տող	8 վանկ (4 + 4) 4 վ.+4վ.+8վ.+ 4 վ.+4վ.+8վ.
12	50	Համիդ մատաղ	4/4	4 տող + կրկներգ՝ 4 տող	8 վ. (4 + 4) 4 վ. (2 + 2)
13	86	Հետ արի թառլանս	6/8	6 տող+ կրկներգ՝ 4 տող	8 վ. (4 + 4) 6 վ. .(3 + 3)

Աղյուսակում նշված 13 երգերից տասը՝ 8 վանկանի տողերից կազմված քառատող կառույցներ են, ընդ որում, դրանցից 2-ում (թ. 7, 8) քառատող, և թիվ 9-ում եռատող տանը հավելվել է նույն վանկաքանակի երկտող կրկնակը: Սրանք դուբլիթներին բնորոշ կառուցվածքներ են:⁷ Թիվ 11,12 քառատող և թիվ 13 վեցտողանի կառույցներում բանաստեղծական տանը հավելված կրկներգերը թեև տարբեր վանկաքանակներ ունեն, բայց առանձնակի փոփոխություն չեն մտցնում երգի վանկաչափության մեջ:

Այժմ դիտարկենք 8 վանկանի տողերով կառույցների համադրությունը երաժշտական ոտքի հետ զուգորդված, որտեղ ամանակը* ութերորդական տևողությունն է: Ընդհանրացված պատկերն այսպիսին է.

$$\frac{10 \text{ ամանակ } (5+5), \text{ մեկ այլ դեպքում՝ } 14 \text{ ամանակ } (6+8), \quad 11 \text{ ամանակ } (5 + 6)}{8 \text{ վանկ } (4 + 4) \quad \quad \quad 8 \text{ վանկ } (4+4) \quad \quad \quad 8 \text{ վանկ } (4 + 4)}$$

Բերված օրինակները ցույց են տալիս, որ երաժշտական և բանաստեղծական տողերի միջև եղած միավորների տարբերությունը մեծ չէ, որն իբրև կանոն հիմնականում հարթեցվում է ամանակադրության հավասարատևության օրենքների համեմատ:⁸ Սա իր հերթին հանգեցնում է մեղեդիական և վանկական որոշակի փոխհարաբերությունների՝ արտահայտված բնութագրական ռիթմական պատկերներով, որոնք էլ

⁷ Ա. Զ. Ն. չ ա բ յ ա ն, նշվ ա շ յ ս, էջ 24:

* Չայնավորի կամ վանկի տևողությունը կամ չափը: Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Եր., 1971, էջ 45:

⁸ Կ ո ն մ ի տ ա ս, Մի թռուցիկ ակնարկ հայ ժողովրդական երաժշտության վրա (ձեռագիր) ԳԱԹ, Կոմիտասի դիվան:

երգերում ապահովում են մեղեդիների շարադրանքը կայուն մետրերում: Իգիթի երգերում վանկի եղանակավորումը մեծ մասամբ զուսպ է, և ծորերգվող ծավալուն վանկեր հազվադեպ են հանդիպում: 3/8, 6/8, 6/4 չափերում շարադրված մեղեդիների համար բնորոշ են վանկաչափական նույն կաղապարները: Չնչին տարբերություններ կարելի է նկատել 4/4 չափում շարադրված երգերում: Վերլուծությունը վկայում է (տե՛ս Ա գծապատկերը), որ վանկաչափական նման կաղապարների կարելի է հանդիպել քաղաքային երգերում ու Շերամի մոտ: Ընդհանրացված վանկաչափական կաղապարները, որոնք կիրառված են 8 վանկանի տողերով երգերում, բաժանելի են մի քանի տիպերի.

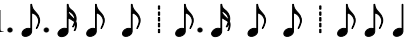

Ա.   Դ.
 Բ.   Ե.
 Գ.

Ա տիպի խմբավորման մեջ են՝ թիվ 1, 2, 3, 6, 10, 12, 13 երգերը: Իսկ Բ. տիպի մեջ՝ թիվ. 4-ը, և 11-ը: Գ տիպ-ում՝ թիվ 12-ը,, Դ տիպի մեջ՝ թիվ .9-ը, Ե տիպում թիվ 5-ը:
 «Շիրակն իմ մուսան» ժողովածուի մեջ զետեղված երգերից 9-ը՝ 11 վանկանի քառատող կառույցներ են՝ առանց կրկնակների և կրկներգերի: Բացառություն է «Բարև տարեք» երգը, որում բանաստեղծական տանը հավելված քառատող կրկներգը շարադրված է 4-4, 5-5, վանկանի տողերի հաջորդմամբ.

1	2	3	4	5	6
1	17	Գուսան	4/8		4+4+3
2	27	Բարև տարեք	6/8	Կրկներգ	6+5
3	30	Տեսա	6/8		5+6 (6+5)
4	34	Իմ պառավ յարր	6/8, 5/8, 7/8, 6/8		4+4+3
5	36	Ձարթիր անուշ կինս	6/8		4+4+3
6	40	Որդյակ	3/8		4+4+3
7	49	Միրելիս	6/8		4+4+3
8	56	Ինչի համար խռովելս	6/8		4+4+3
9	59	Մարմար կրծքիդ	6/8		4+4+3

Աղյուսակից երևում է, որ տողը հիմնականում տրոհվում է 4 + 4 + 3 և 6 + 5 ոտքերի: Վանկերը երաժշտական ոտքերին միանում են հետևյալ ձևերով.
 12 ամանակ (4 + 4 + 4), 15 ամանակ (5 + 5 + 5), 18 ամանակ (6+6+6) ,
 11վանկ (4 + 4 + 3) 11վանկ (4 + 4 + 3) 11վանկ (4 + 4 + 3)
 17 ամանակ (5 + 6 + 6) 11ամանակ (5 + 5 + 6) ,
 11վանկ (4 + 4 + 3) 11վանկ (4 + 4 + 3)
 5 + 6 տրոհման դեպքում՝ 18ամանակ(8 + 10) 12ամանակ (5 + 7):
 11վանկ (6 + 5) 11վանկ (6 + 5)

Բերված կաղապարները ցույց են տալիս, որ յուրաքանչյուր վանկի և ամանակի տարբերությունը 1 կամ 2 միավոր է: Սա նույնպես Իգիթի երգերում գործող կայուն ռիթմապատկերի արտահայտություններից է, որը պահպանվում է նաև հաջորդ՝ II, III տներում: 11 վանկանի տողերի ընդհանրացված վանկաչափական կաղապարներն են.

1.   5.
 2.   6.
 3.   7.
 4.

Հետաքրքրական է, որ 8 և 11 վանկանի վանկաչափական կաղապարներում գրեթե չեն հանդիպում նմանատիպ պատկերներ: Սա նույնպես աշուղական տաղաչափական

կանոնների նկատմամբ մոտեցման ապացույցն է: Իբրև տիպական օրինակ վերլուծենք «Իմ պատավ յարը թանկ է» երգը⁹:

Թե-կուզ - ամ-բողջ աշ-խար - հը ինձ նը - վի ռեն,
 ինձ հա-մար իմ պա - ռավ յա - ռը թանկ է, թանկ:
 Ո - տից գը լոփս պըձ - ռանք - նն - ռով գար-դա-րեն,
 ինձ հա - մար իմ պա - ռավ յա - ռը թանկ է, թանկ:

11 վանկանի տողերով շարադրված բանաստեղծական տողը տրոհվում է 4 + 4 + 3 վանկերով, որն այսպես է զուգորդվում երաժշտական ոտքին.

I տող՝	16 ամանակ (5 + 5 + 6)	III տող՝	18 ամանակ (6 + 5 + 7)
	11վանկ (4 + 4 + 3)		11վանկ (4 + 4 + 3)
II տող՝	17 ամանակ (6 + 5 + 6)	I V տող՝	16 ամանակ (5 + 5 + 6)
	11վանկ (4 + 4 + 3)		11վանկ (4 + 4 + 3)

Ինչպես տեսնում ենք, բանաստեղծական բոլոր տողերում վանքաքանակը և նրա տրոհման սկզբունքը նույնն է: Մինչդեռ՝ երաժշտական տողում նկատվում են տարբերություններ, որոնք ռիթմապատկերներում տեղ գտած տարբերակման հետևանք են: Այսպես. I տողի II կիսատողում շեշտի փոփոխության պատճառով ռիթմական միավորի մեջ մեկ ամանակ պակասում է և տակտում չափը 6/8-ից վերածվում է 5/8-ի, իսկ հաջորդ տակտում արդեն վանկի եղանակավորման ընդլայնման շնորհիվ 6/8 չափը նորից վերականգնվում է. (տե՛ս նուսային օրինակի 1,2,3 տակտերը):

Այլ է պատկերը III տողում: Այս անգամ վանկի եղանակավորման ընդլայնումը ամանակների ավելացմամբ է պայմանավորված, ինչի հետևանքով չափը փոխվում է 7/8-ի. (տե՛ս նուսային օրինակի՝ III տողի 3-րդ 4-րդ տակտերը): Նման մեղեդային տարբերակումները երգի վանկաչափական մոդելում էական փոփոխություններ չեն մտցնում և ավելի շատ արտահայտչականությունն ընդգծելու նպատակն ունեն: Վանկաչափական կադապարը կայուն է և ըստ տողերի ունի հետևյալ պատկերը.

I. $\text{♪♪♪♪♪} \text{||} \text{5/8} \text{♪♪♪♪♪} \text{||} \text{6/8} \text{♪♪♪♪♪}$
 II. $\text{♪♪♪♪♪} \text{||} \text{♪♪♪♪♪}$
 III. $\text{♪♪♪♪♪} \text{||} \text{♪♪♪♪♪}$
 IV. $\text{♪♪♪♪♪} \text{||} \text{♪♪♪♪♪} \text{||} \text{♪♪♪♪♪}$

Երգում կիրառված երկմեծավերջ, IV պեոն, ավարտեղ, քողարոք ոտքերը քառատողում միմյանց են հաջորդում որոշակի պարբերականությամբ.

I տող՝	երկմեծավերջ + I V պեոն + ավարտեղ
II տող՝	IV պեոն + I V պեոն + ավարտեղ
III տող՝	երկմեծավերջ + I V պեոն + ավարտեղ
IV տող՝	IV պեոն + I V պեոն + քողարոք

⁹ Գ. մ. ս. ն. Ի. Գ. ի. թ., նշվ. աշխ., էջ 34:

Իգիթի երգերում տաղաչափական այս ուղքերը հաճախ են գործածվում: Դրանք հանդիպում են նաև Շիրակի ժողովրդական բազմաթիվ երգերում: Մնում է նաև ավելացնել, որ Իգիթի և այլ աշուղների երգարվեստի տաղաչափական առանձնահատկությունների համեմատական վերլուծության հիման վրա հետագայում կարելի է հասնել XX դարի Շիրակի աշուղական երգին բնորոշ հատկանիշների ընդհանրացման, այդ թվում նաև տաղաչափական օրինաչափությունների ըստ ամենայնի ճանաչմանը և սահմանմանը:

ОСОБЕННОСТИ АШУГСКОГО СТИХОСЛОЖЕНИЯ В ПЕСНЯХ ИГИТА

___ *Резюме* ___

___ *А. Апинян* ___

Одна из примечательных черт ашугского искусства—особая метрика.

Виды стихосложения, технические приемы и правила, развивавшиеся в течении многих веков, устарели, потеряли свою значимость и постепенно вышли из обихода. Ашуг Игит — певец нового времени — более свободно относится к правилам стихосложения и сочинению мелодии. В статье рассматриваются некоторые черты традиционного стихосложения в песнях ашуга.